

Радостина СТОЯНОВА

Санктпетербургски държавен университет, Русия; Колеж по туризъм към Икономически университет – Варна, България

**КОНЦЕПТЪТ “ГОРЪТИ” В СЛАВЯНСКИТЕ ВЕРСИИ НА
“ПОСТНИЧЕСКИТЕ СЛОВА” НА ИСАК СИРИН (ВЪРХУ
МАТЕРИАЛ НА ЛЕКСИКАЛНА ВАРИАТИВНОСТ В СЛОВО 21
ОТ ВЕРСИЯ А И СЛОВА 10-14 ОТ ВЕРСИЯ В)**

Radostina STOYANOVA

Saint Petersburg State University, Russia; College of tourism, University of Economics – Varna, Bulgaria

**THE “ГОРЪТИ” CONCEPT IN SLAVONIC VERSIONS OF THE
ASCETICAL HOMILIES OF SAINT ISAAC THE SYRIAN (BASED ON
MATERIAL OF LEXICAL VARIATION OF HOMILY 21 FROM
VERSION A AND HOMILIES 10–14 FROM VERSION B)**

The concept of “burning” in Bulgarian and Russian linguocultures is mostly defined by its conceptualisation in Slavonic copies of the medieval literature. The cognitive schemes of “burning lighting – the soul and the heart of a man” and “burning as a spiritual ministration, as an expression of strong emotions” are analysed in material of Lexical Variation in the Homily 21 from Version A and Homilies 10–14 from Version B of the *Ascetical Homilies* of Saint Isaac the Syrian. The concept of “burn/burning” is realised through a system of meanings, structured by the implementation of various cognitive schemes. The lexical material and the word-formation models, though shown in a short text, present the signs of a rich synonymic and multilayer fund of literature lexis dating from the XIV century.

Keywords: Isaac the Syrian; lexical variation; concept, burn, burning

Ключови думи: Исак Сирина, лексикална вариативност, концепт, горя, горене

„Постническите (подвижническите) слова“ (*λόγοι ἀσκητικοί, sermones ascetici*) на Исак Сирина са известни в славянската ръкописна традиция от началото на XIV в. Те представляват една малка част от преводната патристична литература, която свързва славянската духовна култура с византийската книжовност.

Проблемите на изучаването и описанието на славянския превод на Словата на сирийския аскет и епископ на „христолюбивия град Ниневия“ Исак са поставени в *Описанието на ръкописите от Московската синодална библиотека*, направено

от А. В. Горски и К. И. Невоструев (Горскій, Невоструевъ, 1859, с. 156–193). Авторите правят извода, че съществуват две версии на славянския превод на поученията на Исак Сирин, а именно: по-ранна версия, представена в Агонския препис от XIV в., и втора, по-късна версия, представена в многобройните руски преписи от XV в. А. Минчева отбелязва, че „Постническите слова“ на Исак Сирин, които по археографски характеристики могат да бъдат отнесени към XIV в. (версия А), са само български и сръбски, докато ръкописната традиция от XV в. нататък е представена с много голям брой руски преписи (версия Б) (Минчева, 2004: 360).

М. С. Федотова подчертава, че „преводът на аскетичните съчинения на преп. Исак е бил важен момент по пътя на развитието на средновековните славянски култури като цяло и по-конкретно – на руската културна традиция“ (Федотова 2000). Според М. С. Федотова основният въпрос – кога, как и защо произведенията на сирийския подвижник от VII в. излизат извън рамките на източнохристиянската монашеска традиция и се превръщат в знакови текстове за славянската ръкописна традиция, както и за руската култура в частност, все още чака своето решение (Федотова 2000). А. Минчева подчертава необходимостта от критическо издание на славянския превод на Словата (Минчева, 1995: 310).

Източници на изследването

Източниците на настоящото изследване са следните слова от преписите на “Постническите слова” на Исак Сирин, представени във версия А и версия В:

1. Слово 21 – версия А, сръбският препис от 1355 г. съхраняващ се в манастира Хилендар (Хилендар № 470 от каталога на Д. Богданович) (Богданович 1978: 180);

2. Слова 10, 11, 12, 13, 14 – версия В, по българския препис от 1389 г., съхраняващ се в Руската държавна библиотека (РДБ¹ №462²), (Предварителен списък XI–XIV №552, 1966: 220);

3. Слова 10, 11, 12, 13, 14 – версия В, по руския препис от първите 40 години на XV век (Кьолнският ръкопис (Минчева 1993: 229–247), собственост на Славянския институт на Университета в Кьолн).

Последователността в избора на лексикален вариант в трите разглеждани текста ще представим във вид на колонки. В първата колонка са представени лексемите от сръбския препис от 1355 г. (Хилендар № 470) от каталога на Д. Богданович (21-во слово) (Богданович 1978), версия А, във втората – българския препис от 1389 г. (РДБ №462; Предварителен списък XI–XIV 552, 1966: 220) (10, 11, 12, 13, 14-то слово) – версия В и в третата – руският препис от първите 40 години на XV век (Кьолнският ръкопис) (10, 11, 12, 13, 14-то слово) – също версия В.

Дадените лексеми се явяват превод на една и съща дума от гръцкия оригинал и по този начин образуват корелативна двойка (лексема във версия А – лексема

¹ Российская государственная библиотека (РГБ).

² № 462 от сбирката на Козелската Свето-Въведенска Оптинска пустиня, съхраняваща се в Руската държавна библиотека.

във версия В). Взаимозаменяемостта на членовете на корелативната двойка е характерно явление за славянските преписи.

В разглежданите текстове от версия В се наблюдават различия, но те са незначителни, докато при съпоставката между текстовете от версия А и версия В различията са по-значителни.

Лексикалните варианти на двата текста от версия В (В1 и В2) представляват такива езикови промени, които се появяват в резултат на обикновеното преписване на текста и неговата редакция.

Сложността при определянето и описанието на лексикалните варианти в славянските ръкописи се състои не само в това, че от гледна точка на съвременното езиково съзнание е трудно правилно да се квалифицира значението в миналото на всеки лексикален вариант както в рамките на една преводаческа версия, така и в обхвата на две славянски версии.

Лексикалните различия като източници за текстологична и лингвистична информация

Лексикалните различия са един от най-специфичните източници за текстологична и лингвистична информация при изследването на славянското ръкописно наследство. Броят и характерът на разликите между отделните преписи на даден текст от фонда на средновековната литература представят картината на възможните изменения в процеса на преписването, като се почне от спонтанните промени в езиковия му облик и се стигне до съзнателна редакционна намеса не само от правописно-езиков характер, а и с оглед на самата текстова структура. Многообразието от правописни норми не нарушава идентичността на текста в различните негови преписи. Установяването на варианти в използваната лексика, морфологични форми и синтактични конструкции поставя въпроса за границите, в които е валидно твърдението на всеки ръкописно засвидетелстван текст, чийто облик обикновено е съхранен в по-късни негови преписи (Минчева 1993: 88).

Някои лингвисти свързват различията, в частност – лексикалните, с дейността на различните книжовни школи – Охридската, Преславската, а след XIV в. – Търновската и Ресавската (Йовчева 2005: 35–54). Други учени твърдят, че вариативността възниква по времето на битуване на паметника (Верещчагин 1972). Трети считат, че различията възникват в резултат на превода на гръцките думи. Н. А. Нечунаева например стига до извода, че по-голямата част от лексикалните и словообразователни различия се появяват на славянска почва вследствие на конкретизация на значението на единия от вариантите. Лексикалното и словообразователното вариране е свързано с типа на преписа. Взаимозаменяемостта на членовете на корелативната двойка е характерно явление за славянските преписи. Според изследователката лексемата, която се появява в даден препис, по правило отразява различията в гръцките ръкописи, но подобни единични различия не нарушават общите закономерности на варирането, имащи славянска основа (Нечунаева 1985: 79, 81, 84).

Според Е. М. Верещчагин „Вариативността е вътрешна характеристика на преводаческата дейност на просветителите на славяните Кирил и Методий“

(Верешчагин 1972: 6). Тя възниква не по време на битуването на паметника, а едновременно с възникването на първоначалния превод (Верешчагин 1972: 31). От една страна, Е. М. Верешчагин отрича възможността за възникването на вариативността на езиковите единици по времето на битуването на текста: „Варирането в пределите на един паметник не може да се обясни с редактиране, тъй като в този случай остава неизяснена непоследователността на редактора“ (Верешчагин 1972: 35). От друга страна, той е съгласен с мнението на А. С. Лвов и О. Неделкович, че „някакво количество от вариантите действително е било включено в паметниците вече в периода на битуване на евангелските текстове, обаче броят на такива варианти е значително по-малък от изначалните варианти“ (Верешчагин 1972: 36).

Л. П. Жуковска използва термина „лексикални варианти“ в значение на „две или повече думи, тъждествени или близки по значение и затова взаимозаменяеми в различни славянски преписи на един и също паметник в паралелни места от текста“ (Жуковска 1976: 89).

Според Р. М. Цейтлин „В едно и също значение се употребяват и разнокоренни думи, които наричаме лексикални дублети (по-нататък: дублети), и еднокоренни думи (различаващи се във всички словоформи фонетично или морфологично), които наричаме лексикални варианти (по-нататък: варианти). Терминът «лексикални варианти» употребяваме собствено лексикологически (в текстологията така се наричат понякога текстологичните дублети <...>)“ (разредката е на Р. М. Цейтлин) (Цейтлин 1977: 52).

В други изследвания като една от причините за варирането лингвистите посочват различното осмисляне на преводния текст, в основата на който лежи антиномията на принципната непълнота на изразяването (Чевела 2010; Камчатнов 1998; Чернишева 1994: 50-62).

Някои лингвисти считат, че за лексикално-семантична вариативност при различни преписи на един и същи паметник може да се говори само по отношение на преводната литература.

Лексикална вариативност на лексеми, образувани от различни корени

В първа група се обединяват лексикалните различия, възникнали при превода на една и съща гръцка лексема, характеризиращи се с последователно предпочитане на всяка от редакциите на един или друг лексикален вариант. Наблюдава се вариране на лексеми (респ. вариране на превода), характерни за един и същ исторически период от време.

С цел проследяване на лексикалните съвпадения, свързани с концепта **горѣти**, в други преводи, направени през XIV век, сме използвали „Речник-индекс на словата на Авва Доротея“³, съставен по фотоси на най-ранния

³ Димитров, К. Речник-индекс на словата на Авва Доротея (по ръкопис 1054 от сбирката на М. П. Погодин). Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2010.

български ръкопис от XIV век, съдържащ среднобългарски превод, от сбирката на М. П. Погодин (Погодин 1054)⁴.

Лексикалната вариативност, отразяваща концепта горети, в двете славянски версии на “Постническите слова” на Исак Сирийн се наблюдава при следните лексикални двойки⁵:

1. възгорэн⁶ (А) – раждежени⁷, раждъжени⁷ (В1, В2)

Таблица 1.

Лексикална вариативност на възгорэн⁷ (А) – раждежени⁷, раждъжени⁷ (В1, В2)

Сръбски препис от 1355 г. (Хилендар № 470)	Български препис от 1389 г. (РДБ №462; Предварителен списък XI – XIV №552)	Руски препис от първите 40 години на XV век (Кьолнски ръкопис)
Версия А	Версия В	Версия В
възгорэния	ражДеженѣя	ражДенѣя
възгорэния	ражДеженѣя	ражДенѣя

Лексемата раждещи не е зафиксирана в „Речник-индекс на словата на Авва Доротей“ (РИСАД 2010), но в речника се срещат следните лексеми: възгорэн⁷, -ня *ср.* εξαψις запалване, възпламеняване (РИСАД 2010: 47); раждисати, -а⁸, -а⁸-ши *несв.* εκκαίω разпалвам (РИСАД 2010: 296).

Глаголът раждисати⁸ ‘разпалвам’ показва голяма честота на употреба в старобългарските паметници.

⁴ При сравнението на лексиката в разглежданите Слова на Исак Сирийн с лексиката, включена в „Речник-индекс на словата на Авва Доротей“ (К. Димитров. Речник-индекс на словата на Авва Доротей. Велико Търново, 2010), се броят само идентичните лексеми, но не и тези, които са от същото словообразователно гнездо.

⁵ В таблиците лексемите се дават в оригиналния правопис на ръкописа.

⁶ възгорѣнѣ, -нѣ *ср.* εξαψις запалване, възпламеняване (РИСАД 2010: 47).

Срв.: възгорѣти сѣ, -горѣ сѣ, -горѣши сѣ *св.* разгореться, загореться, возгореться (ССЯ 2006, т. I: 261). *Срв.*: разгарати сѣ – разгораться, синоними разгорѣти сѣ, възгарати сѣ (ССЯ 2006, т. III: 563).

⁷ раждежениѣ, раждъжениѣ – 1. вспышка; 2. пожар, огонь; синоними: сѣжежениѣ, раждисаниѣ, огнѣ (ССЯ 2006, т. III: 552); раждежениѣ, я *ср.* Прен. Възпламеняване, разпалване (СР 2009, т. II: 567); раждизаниѣ, я *ср.* Запалване, разпалване, възпаменяване (СР 2009, т. II: 568); раждисаниѣ – огонь, жар; синоними: раждежениѣ, огнѣ (ССЯ 2006, т. III: 553); *Срв.*: ражде⁸ниѣ от ражде⁸щи: ражде⁸щи, ражде⁸ж, ражде⁸жи *св.* 1. зажечь, разжечь; 2. раскалить, распалить (ССЯ 2006, т. III: 552-553).

⁸ раждисати – 1. зажигать, разжигать; 2. раскалять, распалять, пылать. *Срв.*: ражде⁸щи, раждисати (СР 1994: 554); *срв.*: раждежениѣ – разгорание, огонь, пламя (ССЯ

2. разгорэти с-⁹, разгорэвъ, -ѣи (А) – раждеши¹⁰, раждегъ, -ѣи (В1, В2)

Таблица 2.

Лексикална вариативност на разгорэти с-, разгорэвъ, -ѣи (А) – раждеши, раждегъ, -ѣи (В1, В2)

Сръбски препис от 1355 г. (Хилендар № 470)	Български препис от 1389 г. (РДБ №462; Предварителен списък XI – XIV №552)	Руски препис от първите 40 години на XV век (Кьолнски ръкопис)
Версия А	Версия В	Версия В
разгорэвшую	ражДегш©	ражеДгшею

Основната форма на разгорэвшую е *мин. деят. прич.* разгорэвъ, -ѣи от *глагол.* разгорэти сѧ, разгорѣж сѧ, разгориши сѧ *св. вид.*

Основната форма на раждегшж раждегшею е *мин. деят. прич.* раждегъ, -ѣи от *глагол.* разжеши, разжѣж, разжѣжеши *св. в.*

В „Речник-индекс на словата на Авва Доротей“ (РИСАД 2010) е зафиксирана лексемата разгорэти:

разгорэти, -аѣши, -риши *св. еѣѧлѣо* разпаля (прен.) (РИСАД 2010: 297).

3. възгорэнѣ (А) – распаленѣ (В1, В2)

Таблица 3.

Лексикална вариативност на възгорэнѣ (А) – распаленѣ (В1, В2)

Сръбски препис от 1355 г. (Хилендар № 470)	Български препис от 1389 г. (РДБ №462; Предварителен списък XI – XIV №552)	Руски препис от първите 40 години на XV век (Кьолнски ръкопис)
Версия А	Версия В	Версия В
възгорэниѣ	распаленѣ	распаленѣ

2006, т. III: 566); срв.: раждизаниѣ – *перен.* жар, горение (Супр.) (ССЯ 2006, т. III: 566).

⁹ разгорэти с-, -р« с-, -риши с- – разгореться, вспыхнуть (ССЯ 2006, т. III: 564).

¹⁰ раждеши, раждег©, раждежеши 1. зажечь, разжечь; 2. раскалить, распалить.

Синоними: раждисати, раждегн©ти, разгорэти сѣ, пожагати и др. (ССЯ 2006, т. III: 561-562); раждеши, раждѣг© и раждег©, раждежеши *св.* 1. Запалѣ, разпаля. 2. Нагорещѣ, нажежа (СР 2009, т. II: 567). Срв.: разгорэти с-, -р« с-, -риши с- – разгореться, вспыхнуть (ССЯ 2006, т. III: 564).

В Старобългарския речник, том II, е зафиксирана лексемата распалѣньꙗ: распалѣньꙗ, -я *ср.* Силна страст, страстен копнеж, похот [прен.]; вариант распалениꙗ (СР 2009, т. II: 594).

В Речника на старославянския език, том III (ССЯ 2006, т. III), липсва думата распаленꙗ, която се среща в текстовете на версия В (В1 и В2), а според Старославянския речник (СС 1994: 575) думата распаленꙗ – ‘страст, похот’ е зафиксирана само в Супрасълския сборник, което може да говори за това, че тази лексема е била рядко използвана и неразбираема дума, въпреки че съдържа древния корен *-pal-.

Преводачът на текста на версия А предпочита лексемата възгорэниꙗ.

В „Речник-индекс на словата на Авва Доротей“ (РИСАД 2010) се среща лексемата възгорэнꙗ, докато лексемата распаленꙗ не е зафиксирана. Но в речника се среща глаголят палити:

възгорэнꙗ, -ня *ср.* εξαψις запалване, възпламеняване (РИСАД 2010: 47); палити, палк, палиши *несв.* кѣю повишавам температурата (РИСАД 2010: 222).

4. възжигаѡ, възжигаѡщи (А) – распалѣѡ, распалѣѡщи (В1, В2)

Таблица 4.

Лексикална вариативност на възжигаѡ, възжигаѡщи (А) – распалѣѡ, распалѣѡщи (В1, В2)

Сръбски препис от 1355 г. (Хилендар № 470)	Български препис от 1389 г. (РДБ №462; Предварителен списък XI – XIV №552)	Руски препис от първите 40 години на XV век (Кьолнски ръкопис)
Версия А	Версия В	Версия В
възжигаѡщимь	распалѣѡщиа	распалѡщиа

Основната форма на възжигаѡщимь е *сег. деят. прич.* възжигаѡ, възжигаѡщи от *глагол.* възжигати, -жигаѡ, -жигаѡши *несв.*

Основната форма на распалѣѡщихь, распалѡщихь е *сег. деят. прич.* распалѣѡ, распалѣѡщии от *глагол.* распалѣти, -палк, -палѣꙗши *несв.*

Лексемата възжигати (версия А), не е зафиксирана в Речника на старославянския език, том I (ССЯ 2006, т. I); в Старославянския речник (СС 1994); в Старобългарския речник, том I (СР 1999, т. I) и в Речник-индекс на словата на Авва Доротей (РИСАД 2010).

В „Речник-индекс на словата на Авва Доротей“ (РИСАД 2010) е зафиксирана лексемата *распаляти*:

распаляти, -я«», -я-ши – възпален (РИСАД 2010: 300).

Лексикална вариативност на лексеми, образувани от един и същи корен (словообразователни варианти)

В един от случаите, възплъщаващи концепта *горѣти*, в текста на версия В се предпочита безсуфиксална лексема на -А, докато във версия А – суфиксален вариант на лексемата (с наставката -ОСТ-).

1. *теплость*¹¹ (А) – *топлота*¹² (В1, В2)

Таблица 5. Лексикална вариативност на *теплость* (А) – *топлота* (В1, В2)

Сръбски препис от 1355 г. (Хилендар № 470)	Български препис от 1389 г. (РДБ №462; Предварителен списък XI – XIV №552)	Руски препис от първите 40 години на XV век (Кьолнски ръкопис)
Версия А	Версия В	Версия В
<i>тепlostiю,</i>	<i>топлото</i> ©	<i>топлотою.</i>

В „Речник-индекс на словата на Авва Доротей“ (РИСАД 2010) е зафиксирана само лексемата *топлота*, докато *теплость* отсъства: *топлота, -ы ж. разпаленост; усърдие, старание* (РИСАД 2010: 358)¹³.

В пет от случаите на лексикална вариативност, възплъщаваща концепта *горѣти*, в “Постническите слова” на Исак Сирийн се наблюдава съвпадение с лексиката, зафиксирана в „Речник-индекс на словата на Авва Доротей“ (РИСАД 2010), а именно – съвпадат три лексеми от версия А и две лексеми от версия В).

Това потвърждава тезата, че характерното за лексикалния състав на славянските преводи на творбите и на двамата писатели е това, че се използва общо-употребима за XIV век лексика, свойствена за преводите от този период от време.

Концептът *горѣти* ‘горя, запален съм’ в 21. слово от версия А и съответстващите му слова 10, 11, 12, 13 и 14 от версия В

Понятието ‘горене’ в езика както на българската, така и в езика на руската култура до голяма степен се определя от неговата концептуализация в славянските преписи на средновековната литература.

¹¹ *теплость, -и ж. тепло* (ССЯ 2006, т. IV: 447).

¹² *топлота, топлота, -ы ж. 1. теплота, жара, жар; 2. усердие* (ССЯ 2006, т. IV: 447-448).

¹³ *топлъ, -ъи прил. топъл* (РИСАД 2010: 358).

Е. В. Останин отбелязва, че лексемата ‘горя’ и производните от нея реализират в библейските текстове и в произведенията на светите отци на църквата определен смисъл, който е значим за християнската картина на света. Това позволява да говорим за наличието в нея на концепта „горя / горене” (Останин 2006: 62).

Разглеждайки дадения концепт, Е. В. Останин различава в него ядро и периферия. Към ядрото се отнася този смисъл, който е свързан с християнското вероучение и който е представен в текстовете на няколко автори (Останин 2006: 63).

При описанието на когнитивните схеми, структуриращи ядрото на концепта „горя / горене”, изследователят на първо място означава понятийната област (физическото горене), а на второ – понятийната област, подложена на концептуализация:

1. Огънят – една от проявите на Бога.

2. Горящият светилник – душата и умът на човека, който върши добри дела и спазва божиите заповеди.

Тази метафора според Е. В. Останин е най-любимата на църковните писатели, съдейки по големия брой на авторите, използващи я в своите творби: Андрей Кесарийски, Григорий Богослов, Григорий Палама, Ефрем Сирийски, Йоан Златоуст, Йоан Постник, Исак Сирийски, Исидор Пелусиот, Методий Патарски, Теофилакт Български и др.

3. Горенето – духовно служене на Бога.

Когнитивните основания на тази схема се обясняват чрез свойствата на огъня. Физическото горене представлява унищожаване на някакъв материален предмет, обикновено протичащо интензивно и съпровождащо се с отделяне на голямо количество топлина и светлина. Горенето на духа е подобно на горенето във физическия смисъл най-често по три признака – интензивност (горенето на духа е напрегнато състояние на духа), унищожаване (постоянната молитва и духовният стремеж към Бога допринасят за пречистването на душата от греховете и ги унищожават) и отделяне на топлина (напрегнатото състояние на душата, преживяването на силни емоции често предизвикват чувството за топлина в тялото).

4. Горенето – преживяване на силни чувства (емоции).

5. Горенето – интензивна проява на някакви социални отношения.

6. Горящият материален предмет – илюстрация на важни за християнството положение, идея. За разлика от останалите когнитивни схеми при тази схема дадено положение на християнството не се осмисля непосредствено чрез наименованието на огъня, а двете явления – горящият материален обект и духовната идея, съществуват независимо един от друг, но помежду им съществуват подобия, които се улавят от автора и се реализират в речта, без да се превръщат в метафора.

7. Горенето – наказание за грешниците. Според християнския мироглед грешниците след смъртта си ще горят в неугасим огън.

8. Горенето – край на света. В Библията неведнъж се говори за това, че краят на света ще представлява унищожение на всичко от огъня.

9. Горенето или горящият предмет – средство за предпазване от изкушения, съблазн. Тази когнитивна схема се реализира в текстове, описващи живота на отделни подвижници.

10. Горенето или горящият предмет – страшно изпитание, мъчение, чрез което се достига до царството небесно. Тази когнитивна схема отразява представата за това, че страданието, в частност за Христовата вяра, е спасително за човека.

11. Горенето – демонстрация на Божествената мощ и истинност на християнското учение. Тази когнитивна схема е характерна за описанието на чудеса (Останин 2006: 62-68).

В разглежданите от нас слова от двете славянски версии на „Постническите слова“ на Исак Сирийн когнитивните схеми ‘горящият светилник – душата и сърцето на човека’ и ‘горенето като духовно служение на Бога, като израз на силни емоции’ са представени чрез лексеми с корени -гор- (възгорѣнїе, разгорѣти сѧ), -пал- (распалѣнїе, распалѣд, распалѣшии), -жег- (раждѣженїе, раждѣженїе, раждѣшии, раждѣгъ), -жиг- (възъжигад, възъжигашшии) и тепл-/топл- (типлость, топлота).

Когнитивната схема ‘горящият светилник – душата и сърцето на човека’ е представена чрез лексикална вариативност на разгорѣти с-, разгорѣвъ, -ѣи (А) – раждеши, раждегъ, -ѣи (В1, В2)

Таблица 6.

Лексикална вариативност на разгорѣти с-, разгорѣвъ, -ѣи (А) – раждеши, раждегъ, -ѣи (В1, В2) в текста на двете славянски версии

<p>Сръбски препис от 1355 г. (Хилендар № 470)</p> <p>Версия А</p> <p>и вьнезаапу донелиже въ семь бѣше, wставляше правило и паДше на лица, и вьну’тръ сто”, или вѣще, у’дараше главоw свою w’ землюЕ сѧ топлою разгорѣвшю се въ срДци то’ § блгДоти.</p>	<p>Български препис от 1389 г. (РДБ №462; Предварителен списък XI–XIV №552)</p> <p>Версия В</p> <p>и вьнезаап© въ елико въ сеN; бѣ ставлѣаше правило. и паДаше на лица. и вьн-тръ сто” или множеа тлъцаше главо© w земл[.] сѧ топлото© ражДегш©- с- въ срДци его § блгтДи.</p>	<p>Руски препис от първите 40 години на XV век (Кьолнски ръкопис)</p> <p>Версия В</p> <p>и вьнезаапу въ елико въ семь бѣ wставл-ше правило. и паДаше на лица. и вьнутрь сто” или мнѣжае тлъцаше главу w землю. сѧ топлотою ражеДгшею с- въ сердце его § блг’одѣти.</p>
--	--	--

Превод:

И внезапно, докато правеше това, той оставяше правилото и падаше по лице, и сто или повече пъти удряше главата си в земята с топлота, разгоряла се в сърцето му от благодатта.

В разгледаните слова се среща и когнитивната схема: ‘Горенето като духовно служение на Бога, като израз на силни емоции’. Дадената схема се реализира чрез лексикалната вариативност на топлость (А) – топлота (В1, В2).

Таблица 7.

Лексикална вариативност на топлость (А) – топлота (В1, В2) в текста на двете славянски версии

Сръбски препис от 1355 г. (Хилендар № 470)	Български препис от 1389 г. (РДБ №462; Предварителен списък XI – XIV №552)	Руски препис от първите 40 години на XV век (Кьолнски ръкопис)
Версия А	Версия В	Версия В
двадесетици бо~ лобизаше~ крТѣть съ страхомъ и топлостию~, съ любовио смэшеною блѣгоговэни~мъѣ. И пакѣ начинаше~ гранеТѣслова~.	двадес-тищи бо цэловаше кртГ;ъ съ страхwN и топлото©. съ любовй© растворено© говэнийем и пакѣ начинаше гранесословйе.	двадес-тижѣD бо цэловаше крт;Тъ. съ страхwN и топлотою. съ любовйю раствореною говэнийемъ. и пакѣ начинаше гранесословйе.

Превод:

Защото двадесеткратно целуваше кръста със страх и топлота, с любов, смесена с благоговение. И отново започваше да стихослови.

Дадената схема се реализира и чрез лексикалната вариативност на възгорэнѣ (А) – раждежениѣ, раждѣжениѣ (В1, В2).

Таблица 8.

Лексикална вариативност на възгорэнѣ (А) – раждежениѣ, раждѣжениѣ (В1, В2) в текста на двете славянски версии

Сръбски препис от 1355 г. (Хилендар № 470)	Български препис от 1389 г. (РДБ №462; Предварителен списък XI – XIV №552)	Руски препис от първите 40 години на XV век (Кьолнски ръкопис)
Версия А	Версия В	Версия В
и~ ѣдиною~ § многа~го въ~згорэниѣ~ маСлемь~ възъжигаютцимь~ ѣго~ въ топлости~ и~хъ’: егДа не можааше тръпэти~ въз~горэниѣ~ пламене	и едино© § многого раждѣженийѣ помѣсль распалэ©щия его въ топлотэ ихъ. егДа не можаше тръпэти распаленйе пламене	и единою § мнѣгого же раждѣнейѣ помѣсль распал-ющия его въ топлотэ ихъ. егаD не можаше тръпэти распаленйе пламене

3%ног3... § радости побѣжДаѣмъ кричаше, ни бо можаше дръжати себе, якоже ми много чюдиУ се блгДтиѢ брата wного. и подвигну то и тръзвению ѣже имѣше на дѣло бжѣи.	wnого. § радости побѣжДаемъ, кричаше. не бо можаше удръжати [..]бе, якоже ми многочюдити [..] блгДти брѣа wного. и подвигН [..]го и тръзвенію егоже имѣше въ дѣло бжѣе .	wnого. § радости побѣжаДемъ. кричаше. не бо можаше удержати себе, якоже ми мнwго чюдити с- блгДти брата wного, и подвигу его и тръзвенію. егоже имѣше въ дѣло бжѣе,
--	---	--

Превод:

И веднѣж от голямото разгаряне на мислите, които го разпалваха с топлотата си, когато не можеше да търпи разгарянето на онзи пламък, победен от радостта, крещеше, защото не можеше да се сдържи, и аз много се удивявах на благодатта на този брат и на подвига му, и на (*тръзвението), което имаше за Божието дело.

Примерите показват, че чрез представата за физическото горене и топлина се концептуализират следните фрагменти от християнската картина на света: преживяването от човека на силни емоции, на определени физиологични състояния, духовното служене на Бога.

Изводи

Случаите на лексикална вариативност в 21. слово от версия А и съответстващите му слова 10, 11, 12, 13 и 14 от версия В се появяват на славянска почва в процеса на превеждане от гръцки език и отразяват различните предпочитания на отделните преводачи. Лексемите възникват като синонимни преводи на една и съща гръцка лексема. Тези лексеми са включени в корпуса на най-ранните старобългарски текстове.

Отражение на различните предпочитания на отделните преводачи са и примерите на лексикално вариране на лексеми с един и същи корен, но различен словообразователен модел: теплостъ (А) – топлота (В1, В2).

Лексемата възжигати, срещаща се във версия А, следва да бъде зафиксирана в един бъдещ речник на аскетичната средновековна литература.

Лексикалните варианти в двете славянски версии на „Постническите слова на Исак Сирин“ показват, че още в старобългарската постническа, респ. монашеска лексика, е имало варианти за обозначаването на дадени понятия. Комбинация им в даден текст и за определен преводач не е била хаотична, а съзнателно подбирана (Stoyanova 2015: 318).

Лексикалният материал и словообразователните модели, показани макар и в малък по обем текст от „Постническите слова“ на Исак Сирин, също показват белезите на богатия в синонимно отношение и многопластов фонд на книжовната лексика от XIV век.

Преводачите на творбите на Исак Сирин и на Авва Доротеј проявяват различни предпочитания в областта на лексиката и словообразуването, но като цяло се базират върху корпуса на старобългарския канон, което говори за приемственост в средствата на книжовния език, използвани от преводачите.

Извършените наблюдения над лексикалната вариативност в текстовете на двете славянски версии на „Постническите слова“ на Исак Сирин, макар и в ограничен обем, ни дават основание да подкрепим изказаната в лингвистиката теза, че в творбите на светите отци на църквата, както и в библейските текстове, концептът ‘горя / горене’ се реализира чрез система от смисли, структурирана посредством реализацията на различни когнитивни схеми (Останин 2013).

Лексемите, възплаващи концепта горэти, използвани както в „Постническите слова“ на Исак Сирин, така и Словата на Авва Доротеј, подкрепят изказаната от Е. В. Останин теза, че отделни фрагменти от християнската картина на света се концептуализират с помощта на представата за процеса на горене.

Направените наблюдения могат да се използват при по-нататъшното изучаване на лексиката на славянските преводи на аскетичната литература от XIV век.

ОПИСИ И КАТАЛОЗИ

Богданович 1978: Богданови’, Д. Каталог ‘ирилских рукописа манастира Хиландара. Београд, Српска академија наука и уметности, Народна библиотека СР Србије, 1978. **Bogdanovich 1978:** Bogdanović, D. Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandara. [Catalogue of Cyrillic Manuscripts in the Hilandar Monastery] Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti, Narodna biblioteka SR Srbije, 1978.

Предварителен списък XI – XIV в.: Предварительный список славяно-русских рукописей XI-XIV вв., хранящихся в СССР // Археографический ежегодник за 1965 год. Москва: Издательство: „Наука“, 1966, 177-272. **Predvaritelen spisak XI – XIV v.:** Predvaritel’nyj spisok slavjano-russkih rukopisej XI-XIV vv., hranjashhihsja v SSSR // Arheograficheskiy ezhegodnik za 1965 god. [Archeographic yearbook from 1965] Moskva: Izdatel’stvo: „Nauka“, 1966, 177-272.

РЕЧНИЦИ // DICTIONARIES

РИСАД 2010: Димитров, К. Речник-индекс на словата на Авва Доротеј (по ръкопис 1054 от сбирката на М. П. Погодин). Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2010. **RISAD 2010:** Dimitrov, K. Rechnik-indeks na slovata na Avva Dorotej (po rãkopis 1054 ot sbirkata na M. P. Pogodin). [Dictionary of the Slavonic Version of Abbas Dorotheos’ Narratives. Manuscript 1054 in M. P. Pogodin’s Collection] Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodij“, 2010.

СР 1999, т. I: Старобългарски речник. Ред кол. Анг. Давидов, Д. Иванова-Мирчева, Ж. Икономова. Том 1 А–Н. София: Издателство „Валентин Траянов“, 1999. **SR 1999,**

- t. I:** StarobOlgarski rechnik [**Old Bulgarian Dictionary**]. Red kol. Ang. Davidov, D. Ivanova-Mircheva, Zh. Ikonomova. Tom 1 A–N. Sofija: Izdatelstvo „Valentin Trajanov“, 1999.
- CP 2009, t. II:** Старобългарски речник. Ред кол. Анг. Давидов, Д. Иванова-Мирчева, Ж. Икономова. Том 2 О–У. София: Издателство „Валентин Траянов“, 2009. **SR 2009, t. II:** StarobOlgarski rechnik [**Old Bulgarian Dictionary**]. Red kol. Ang. Davidov, D. Ivanova-Mircheva, Zh. Ikonomova. Tom 2 O–U. Sofija: Izdatelstvo „Valentin Trajanov“, 2009.
- ССЯ 2006, т. I:** Словарь старославянского языка в 4-х томах. Репринтное издание. Том. 1 А–Й. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. **SSJa 2006, t. I:** Slovar' staroslavjanskogo jazyka v 4-h tomah. [**Dictionary of Old Slavonic Language in 4 volumes**] Reprintnoe izdanie. Tom. 1 A–I. Sankt-Peterburg, Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2006.
- ССЯ 2006, т. III:** Словарь старославянского языка в 4-х томах. Репринтное издание. Том. 3 П–Р. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. **SSJa 2006, t. III:** Slovar' staroslavjanskogo jazyka v 4-h tomah. [**Dictionary of Old Slavonic Language in 4 volumes**] Reprintnoe izdanie. Tom. 3 P–R. Sankt-Peterburg, Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2006.
- ССЯ 2006, т. IV:** Словарь старославянского языка в 4-х томах. Репринтное издание. Том. 4 С–У. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. **SSJa 2006, t. IV:** Slovar' staroslavjanskogo jazyka v 4-h tomah. [**Dictionary of Old Slavonic Language in 4 volumes**] Reprintnoe izdanie. Tom. 4 S–Y. Sankt-Peterburg, Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2006.
- СС 1994:** Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков). Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва: Издательство „Русский язык“, 1994. **SS 1994:** Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X – XI vekov). [**Old Slavonic Dictionary. By manuscripts of X - XI century**] Pod red. R. M. Cejtlin, R. Večerki i Je. Blagovoj. Moskva: Izdatel'stvo „Russkij jazyk“, 1994.

ЛИТЕРАТУРА // BIBLIOGRAPHY

- Верещагин 1972:** Верещагин Е. М. Из истории возникновения первого литературного языка славян. Варьирование средств выражения в переводческой технике Кирилла и Мефодия. Москва: Издательство Московского университета, 1972.
- Vereshhagin 1972:** Vereshhagin E. M. Iz istorii vzniknovenija prvogo literaturnogo jazyka slavjan. Var'irovanie sredstv vyrazhenija v perevodcheskoj tehnike Kirilla i Mefodija. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1972.
- Горский, Невоструевъ 1859:** Горский, А.В., Невоструевъ, К.И. / Горский А.В., Невоструев К.И. Описание славянскихъ рукописей Московской Синодальной библиотеки / Описание славянскихъ рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отд. 2. Писания святыхъ отцев. Часть II. Москва, 1859. **Gorskij, Nevostruev 1859:** Gorskij, A.V., Nevostruev, K.I. / Gorskij A.V., Nevostruev K.I. Opisanie slavjanskijh rukopisej Moskovskoj Sinodal'noj biblioteki / Opisanie slavjanskijh rukopisej Moskovskoj Sinodal'noj biblioteki. Otd. 2. Pisanija svjatyhъ otcев. Chast' II. Moskva, 1859.

- Жуковска 1976:** Жуковская, Л. П. Текстология и язык древнейших славянских памятников. Москва: Наука, 1976. **Zhukovskaja 1976:** Zhukovskaja, L. P. Tekstologija i jazyk drevnejshih slavjanskih pamjatnikov. Moskva: Nauka, 1976
- Йовчева 2005:** Йовчева, М. Традиции и новое в богословской терминологии афонских редакторов XIV века // I Международная научная конференция „Церковнославянский язык: история, исследование, преподавание“, Москва, 28-30 сентября 2004 г. Москва: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2005, 35-54. **Jovcheva 2005:** Jovcheva, M. Tradicii i novoe v bogoslovskoj terminologii afonskih redaktorov XIV veka // I Mezhduнародnaja nauchnaja konferencija „Cerkovnoslavjanskij jazyk: istorija, issledovanie, prepodavanje“, Moskva, 28-30 sentjabrja 2004 g. Moskva: Pravoslavnyj Svjato-Tihonovskij gumanitarnyj universitet, 2005, 35-54.
- Камчатнов 1998:** Камчатнов, А. М. История и герменевтика славянской Библии. Москва: Наука, 1998. **Kamchatnov 1998:** Kamchatnov, A. M. Istorija i germenevтика slavjanskoj Biblii. Moskva: Nauka, 1998.
- Минчева 1993:** Минчева, А. За един ръкопис от XV век със Словата на Исак Сирин // Българският петнадесети век / Сборник с доклади за българската обща и културна история. София, 1993, 229–247. **Mincheva 1993:** Mincheva, A. Za edin rakopis ot XV vek sas Slovata na Isak Sirin // Balgarskiyat petnadeseti vek / Sbornik s dokladi za balgarskata obshta i kulturna istoria. Sofia, 1993, 229–247.
- Минчева 1995:** Минчева, А. Постнические слова Исаака Сирина в рукописном собрании Хиландарского монастыря // Проучаване средновековних јужнословенских рукописа / Зборник радова са III међународне Хиландарске конференције. Београд, 1995, 301–310. **Mincheva 1995:** Mincheva, A. Postnicheskie slova Isaaka Sirina v rukopisnom sobranii Hilendarskogo monastyrja // Proučavanje srednjovekovnih južnoslovenskih rukopisa / Zbornik radova sa III међународне Hilendarske konferencije. Beograd, 1995, 301–310
- Минчева 2004:** Минчева, А. Постническите слова на Исак Сирин между преводите от XIV век // Преводите през XIV столетие на Балканите. Доклади от международната конференция, София, 26 – 28 юни 2003 г. София, 2004, 359-386. **Mincheva, 2004:** Mincheva, A. Postnichesките slova na Isak Sirin mezhdu prevodite ot XIV vek // Prevodite prez XIV stoletie na Balkanite. Dokladi ot mezhduнародnata konferentsia, Sofia, 26 – 28 juni 2003 g. Sofia, 2004, 359-386.
- Нечунаева 1985:** Нечунаева, Н.А. Эволюция употребления бесприставочной и приставочной лексики в древнерусском языке по спискам Майской минеи XI – XIV веков // Эволюция и предистория русского языкового строя: межвузовский сборник. Горький, 1985, 79-84. **Nechunaeva 1985:** Nechunaeva, N.A. Jevoljucija upotreblenija bespristavochnoj i pristavochnoj leksiki v drevnerusskom jazyke po spiskam Majskej minei XI – XIV vekov // Jevoljucija i predistorija russkogo jazykovogo stroja: mezhvuzovskij sbornik. Gor’kij, 1985, 79-84.
- Останин 2006:** Останин, Е. В. Воплощение концепта „гореть / горение” в библейских и святоотеческих текстах // *Вестник НГУ. Серия: История, филология.* 2006. Том 5, выпуск 2, 62-68. **Ostanin 2006:** Ostanin, E. V. Voploshhenie koncepta „goret’ / gorenje” v biblejskih i svjatootecheskih tekstah // *Vestnik NGU. Serija: Istorija, filologija.* 2006. Tom 5, vpusk 2, 62-68.

- Останин 2013:** Останин, Е. В. Динамическая модель словарной статьи для толкового словаря (на примере лексемы *гореть*) // *Вестник НГУ. Серия: История, филология*. 2013. Том 12, выпуск 9, 13-26. **Ostanin 2013:** Ostanin, E. V. Dinamičeskaja model' slovarnoj stat'i dlja tolkovogo slovarja (na primere leksemy goret') // *Vestnik NGU. Serija: Istorija, filologija*. 2013. Tom 12, vypusk 9, 13–26.
- Федотова 2000:** Федотова, М. С. Постнические слова Исаака Сирина в славяно-русской рукописной традиции XIV – XVI вв.: риторика и прагматика славяно-русского текста. Дисс.: к.ф.н. Санкт-Петербург, 2000. **Fedotova 2000:** Fedotova, M. S. Postničeskie slova Isaaka Sirina v slavjano-russkoj rukopisnoj tradicii XIV – XVI vv.: ritorika i pragmatika slavjano-russkogo teksta. Diss.: k.f.n. Sankt-Peterburg, 2000.
- Цейтлин 1977:** Цейтлин, Р. М. Лексика старославянского языка. Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарски рукописей X – XI вв. Москва: Наука, 1977. **Cejtlin 1977:** Cejtlin, R. M. Leksika staroslavjanskogo jazyka. Opyt analiza motivirovannyh slov po dannym drevnebolgarski rukopisej X – XI vv. Moskva: Nauka, 1977.
- Чевела 2010:** Чевела, О. В. Герменевтика литургической поэзии: историко-лингвистическое исследование: дисс. ... д-ра филол. наук. Казань, 2010. **Chevela 2010:** Chevela, O. V. Germenevtika liturgičeskoj poezii: istoriko-lingvističeskoe issledovanie: diss. ... d-ra filol. nauk. Kazan', 2010.
- Чернышева 1994:** Чернышева, М. И. Проблемы влияния греческого языка на язык переводных памятников в древнерусской книжности: дисс. ... д-ра филол. наук. Москва, 1994. **Chernisheva 1994:** Chernysheva, M. I. Problemy vlijanija grečeskogo jazyka na jazyk perevodnyh pamjatnikov v drevnerusskoj knižhnosti: diss. ... d-ra filol. nauk. Moskva, 1994.
- Stoyanova 2015:** Stoyanova, R. S. Lexical Variation of 'divine quietness' – 'silence' in the Slavonic Versions of the Ascetical Homilies of Saint Isaac the Syrian Based on Material from Homily 21 of Version A and Homilies 10-14 from Version B // *ASSEHR: Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 2015. Vol. 37, 316–319.